

חקר ועיון

הרב אליהו סאלאוויצקי
מכון "דובב ספונות" – ירושלים

על פירושי "רבנו חננאל בן חושיאל" לתלמוד

זכר צדיק לברכה. הרה"ח רבי חנוך העניך וגשל עליו השלום, אשר בין מפעליו הרבים, גם הוצאת ספרי "רבנו חננאל" להגדיל תורה ולהאדירה. מאמר זה שנכתב בעידודו ובמימונו, מוקדש לזכרו ולעילוי נשמתו.

[123456789]

שני ספרים בפירוש המיוחס לר"ח?

הרגיל בפירושי ר"ח לתלמוד, נתקל לא אחת בתופעת חוסר הרצף שבפירוש ואי אחדות בו, ובהרבה פירושים מקוטעים ושלא במקומם. תופעות אלו הם מעבר לשיבושים קלים האופייניים בספרי פירושים קדומים, שמחמת תדירות הלימוד בהם נוספו עליהם מלות הסבר ומובאות סתמיות מפירושים נוספים, או סתם שיבושי הגהה והעתקה של הסופרים. השיבושים שבפר"ח יסודיים יותר ומקיפים הם חלקים נרחבים בפירוש. כן מופיעים השיבושים גם בקטעי פר"ח קדומים שנמצאו בגניזה הקהירית.

ניתוח עשרות רבות של מקומות בפירוש ר"ח שבהם שיבושים כנ"ל, מראה עקביות של מובאות חיצוניות שהושתלו לגוף הפירוש. מובאות אלו מורכבות בעיקר מקטעי תוספתא וירושלמי המקבילים לנושאים שנדונו בבבלי, או מיחידות נפרדות של פירושים שנאמרו על ענין מסוים שהוזכר בגמ'. בפירושים אלו מצוי מובאות מדברי גאון או קדמון.

נתונים אלו מעלים את ההשערה, שפירוש ר"ח כפי שנמצא בידינו אינו עשוי מקשה אחת, אלא מורכב הוא משני ספרים. האחד, פירוש המכוסס בעיקר על הרצאת תמצית הסוגיות שבגמ' כולל ביאורים מקומיים ולעתים פסיקת ההלכה. והשני ספר פירושים על מקומות הקשים שבתלמוד, כולל הבאת ברייתות מהתוספתא ותמצית סוגיות מקבילות שכירושלמי. השילוב בין הספרים לקוי והוא נעשה מתוך חוסר התמצאות בתוכן.

סימוכין להשערה זו יש לראות בעובדה שבסוף הפירושים למסכתות שבת, ראש השנה, ויומא – אחר הסיום "הדרן עלך", מופיעים בכתב היד פירושים השייכים לפנים המסכתות. בסוף שבת הובא ירושלמי בר"ה השייך לר' אליעזר דמילה. בסוף ר"ה נמצא פירוש המתייחס למימרא בדף טז, א. בסוף יומא נמצאים ארבעה קטעים, שני קטעים שייכים לדף פז, ב, קטע אחד שייך לדף לח, א, הקטע האחרון שייך לפ"ז דברכות. קטעים אלו הם כנראה שיריים של חיבור נפרד שרובו שובץ בפנים הפירוש.

*

המאמר שלהלן כולל בירורים כלליים על קטעים מסוימים שבכתב יד פר"ח למסכת סוכה. מאמר זה נערך תחילה כ"מבוא" לספר "פירושי רבינו חננאל למסכת סוכה" שי"ל ע"י מכון "לב שמח" – ירושלים תשנ"ד, שכותב השורות נטל חלק בעריכתו. סיבות טכניות עיכבו את פרסום המבוא במקומו ולכן הובאה לכאן בשלמותו כולל הקטעים שאין להם קשר לבעיית משניות הספרים שבפירוש ר"ח. הסעיפים במאמר שלהלן בהם מוכרחת המשניות שבפר"ח

מוריה, שנה עשרים ואחת, גליון ג–ד (רמג–רמד), טבת תשנ"ז

במבוא לספר "פירושי רבינו חננאל למסכת מועד קטן" — הוצאת "לב שמח" ירושלים תשנ"ג, נדונו קטעים מסוימים שבכתב היד של פר"ח למסכת מוע"ק הנראים כתוספות מאוחרות. כל הקטעים שנדונו שם (מלבד הדוגמא השניה שבצמ' 5) יתבארו ע"פ ההנחה שפירושי ר"ח כפי שנמצא בידינו מורכב משני ספרים כנ"ל. גם הבעיות שהועלו שם בצמ' 8 ביחס למיקומם של דברי הירושלמי בפר"ח מחזקים את ההשערה הנ"ל.

מסכת סוטה
סוכה שהיא גזוז מעשרים מטה פסולה ור' יהודה מכשירה. ונתן בערובין מבוי שהוא גזוז מעשרים אמה ונתן
מאי סנה מכוני דקניא תקנתא. סלמי מעשה זה הנהגה קדש וקדושה למעשה מעשרים אמה ונתן
סוכה תע פסולה לתת נתי גבי סוכה מעשה יאמנין סוכה נשכח ליתא בגזוז מדרגות ונתי מילתא תע
מכוני שמיא טהורא מדרבנן בן ובאן לכאור נתיין כי הנהגה הפסול בטהרה דהא אכא מוקא למען ידען דורות כי
כי סאקת הוסיף את בני יסור כל סוכה שהיא ידועה מדרגות פסולה ודמינה היא אצל סוכה וכלי של
אמה אין אדם יודע שרר בסוכה ולא שלטת בה עבד לפיכך פסולא דירא א בעל הפסול וידע חבירי אלה
יוענה נקיים טעין הנהגה וזרחת כגון עשרתה קרבים את יענה כההן מקום טכא אינה סוכה כיסודו טעין
יטעלי מנהג אמה ויסתוהם דלענותה קרבים המושגים החמים ונתינת לסוכה הבהא אה חרפות וס' יס' פל
על זמכך במקום אחר רחוק מן המקום שהיה ונתנה וסמך כי הוזה ס' על רבא אה מדינת כטוב תשכ' של מדינת
ו ימים כלכך ס' מ' דירת ערמא כענן ולמעלה מעשרים אמה ודאי דיהיז קבץ הוא ייחל הפסול אמה
על דירת ערמא לפיכך פסולה אבל למען ס' אמה דמנחתה לא יעברך זעניש דירת ערמא יאמל דעבדלה
נתינ דירת קטע ב' פסולה חצי אמה דהא כדכא לא אמה. כמנהג דסכניא לתן מדרגות ידענה וכל זה קדש ויהי
ידענה לתן דירת סוכה דברך ויוסף שיעור ידענה. ויטעב נסכך של אונסה סוכה אלא ידענה דקדושה
כלום הדורות והכאן טון שדאין טעמוס סוכות ומעין בית דירת ויוסכין כינויך הנהגה בסוכה שואלין מנהג
עדין כך ונפחתה אבותה מעשה יטא את הוסיף מניס' ור' יירא סוכה לינויך הנהגה היא כיון יישיבת
(אוצר הלכה)

כת"י וטיקן לתחילת סוכה

בירורים אודות קטעים שבפירוש "רבנו חננאל" למסכת סוכה

- ב, ב: ומוותבין מהא דתניא סוכה שהיא גבוהה מעשרים אמה פסולה ור' יהודה מכשיר עד ארבעים וחמשים אמה. אמר ר' יהודה מעשה בסוכת הילני המלכה שהיתה גבוהה מעשרים אמה והיו זקנים נכנסין אצלה לא אמרו לה דבר ירושלמי אמרו לו מפני שהיא אשה ואין אשה מצווה במצות ואמר להם והלא ז' בנים היו לה תלמידי חכמים אית לך למימר בסוכת מלכה שאינה מחזקת אלא ראשו ורובו ושלחנו אלא כשאין הדפנות מגיעות לסכך דכך אורחיהו דעתיריא למעבד דפנתא קלילן די יהא קרורא עייל. פי' מן קדר הלכתי בלא חמה דייקנן מינה דלא מייתי ראייה מסוכת הילני המלכה אלא בדבר שחלקו והביא סיוע לדבריו, עכשיו אם תאמר כשאין הדפנות מגיעות לסכך חלוקתם שפיר שדרך המלכה לישב בסוכה כעין זו, אבל לדברי כל מי שאומר בסוכה קטנה פליגי וכי דרך מלכה לישב בסוכה קטנה. ושנינן וכו'.

בהבחנה קלה יש לראות שמהמלה "דייקינן" המשך הוא לדברי הבבלי, ודברי הירושלמי אינם אלא קטע נפרד מטקסט בפנ"ע שהוכנס תוך פירוש קיים לבבלי. יש להוסיף שדברי הירושלמי ז' בנים היו לה "תלמידי חכמים" מחולקת עם דעת הבבלי בסוגיא. ראה בפנים שם הע' 30.

מוריה, שנה עשרים ואחת, גליון ג—ד (רמג—רמד), טבת תשנ"ז

2. ד, ב: תנו רבנן נעץ ארבעה קונדיסין וסיכך על גבן ר' יעקב מכשיר וחכמים פוסלין. ואסיקנא אליבא דרב הונא פליגי באמצע הגג והוא הדין על שפת הגג וכו'.
 "פירוש קונדיסין קורות של עץ כגון עמודין הן ואם הן עבים שאם יחקקו יש בהן טפח לכאן וטפח לכאן וכשתעמידהו בזוית סוכה נראה טפח ממנו לרוח אחת וטפח לרוח אחרת הסמוכה, נידון כשני עמודין. פירוש בלשון יון קורין לשנים דיו נמצא פי' דיומין שני עמודין כלומר שני פסין ושל טפח טפח עומדין".
 תנו רבנן נעץ ארבעה קונדיסין וסיכך על גבן ר' יעקב אומר רואין כל שאילו יחקקו ויחלקו ויש בהן טפח לכאן טפח לכאן נידון משום דיומר וכו'.
 [א"ח"ח 1234567]

הנה לפנינו "פירוש שלא במקומו" שכן ענינו לבאר את הברייתא דדיומין ומטבעו שיובא אחריה. סביר להניח שהפירוש נכתב במקורו בטקסט נפרד ומפני שהפירוש מתחיל עם המלה "קונדיסין" הביאו המעתיק כשפגש תחלה בברייתא שעוסקת בענין קונדיסין, ללא שימת לב לתוכנה.

מאחר שהפירוש מובא מלה במלה בערוך ע' קנטס בסתם ולא ידוע לנו מקור אחר לפירוש, קיימת סבירות לשייכו לר"ח. אמנם האחריות על מיקומו בגוף הפירוש אינה לר"ח.

3. יד, א: וכי תימא ידות האוכלין במחשבה סגיא להו, והתנן בפרק ראשון בעוקצין כל ידות האוכלין שבססן בגורן טהורין, כלומר הכניסן לאוכלין ונמלך עליהן בגורן טהורין, ור' יוסי מטמא. פסיגא של אשכול שריקנה טהורה שייר בה גרגיר אחד טמאה.

עמוד מכת"י הגניזה (מורכב מ-4 חלקים פזורים) לסוכה דף יד, א-ב

המשך לשון המשנה "פיסגא של אשכול שריקנה טהורה שייר בה גרגיר אחד טמאה" אינו שייך לענין הנידון.

תופעה זו מעלה את החשד, שהעתקת המשנה בעוקצין נעשה ע"י תלמיד שלא שימש כ"צ שמחוסר התמצאותו בסוגיה לא ידע היכן לסיים את העתקה.

עדות למשתתפים נוספים בעריכה היסודית של הספר, יש לראות בפר"ח שבת קלה, א, אחר שהועתק לשון הברייתא שהובא בגמ' נוסף שם "צריך לכתוב תשלום הברייתא כמות שהיא בתוספתא". יתכן שציון זה הוא שיריים לציונים שנעשו לתלמידים להעתיק ממקורות שונים. השערה זו צריכה עדין תלמוד ואי"ה יוחד לו מקום בהמשך המאמרים.

4. לב, א: אמר ר' יהושע בן לוי נחלקה התיומת פי' שבראש הלולב נעשה כמי שניטלה ופסול. פי' תיומת גבה דהוצא דמתיים להו לשני צידי העלה ומשוי להו חד כי כל אחת כפולה [היא] לשנים ותאומה מגבה, אם נפרדו ההוצין זה מזה ועמד כל אחד [ואחד] כשהוא כפול לשנים והתיומות שלהן קיימת כשר ואם נחלקה התיומת שלהן הרי הן כאילו נפרצו העלין ופסול.

לפנינו שני פירושים הסותרים זה את זה. לפירוש הראשון התיומת הוא העלה האחד שבראש הלולב. לפירוש השני התיומת הוא גבה דהוצא של כל — או רוב העלין. ובעל כרחינו שאחד מהם אינה לרבנו.

מסתבר שהפירוש הראשון הוא "התוספת" שכן הוא מופיע תוך קיטוע לשון הגמ'. ואכן המלים "פירוש שבראש הלולב" אינם מופעים בכת"י הגניזה ובראשונים — פורטו בפנים בהע' 56, שהעתיקו את לשון רבנו.

5. לב, ב: ירושלמי תני הדת והערבה ג' ולולב ד' כרב דימי דאמר [באמה בת ששה עשה אותה בת ה'] * באמה בת חמשה דברי ר' טרפון וחכמים אומרים באמה בת ו"ו על דעתיה דר' טרפון פושכין וברבין על דעתיה דרבנן פושכין דקיקין.

המשפט הנוסף ללשון הירושלמי (התיבות שאינן מודגשות) נראה כתוספת מן החוץ שכן הוא קוטע את ריהטת לשון הירושלמי. נראה שתוספת היא שנכתבה בשולי הגליון ע"י אחד הלומדים שראה צורך לבאר שהירושלמי קאי בשיטת ר' דימי והסופר הכניסו פנימה ללא הבחנה.

6. לג, א: סד"א כיון דקרו ליה אסא מצראה, שם לווי הוה, קמ"ל עץ עבות אמר רחמנא מכל מקום. זה מצאתי בצד הדף השיב אביי במרירתא דאגמא (לעיל יג, א) ואמר כל שנשתנה שמו קודם מתן תורה ובאתה תורה והקפידה עליו זהו שם לווי, סבר אביי שאין עליך לדוק בדוקא הזו אלא בדברים שנשתנו שמותן קודם מתן תורה ובאתה תורה והקפידה עליו ונקרא בה, פי' בתורה. כשם השני שנשתנה אליו ולא נקרא בשם הראשון, כגון זה חוששין

* כצ"ל ונשמט מחמת הדומות. תיקון זה הושמט בפר"ח הנדמ"ח.

לשם לווי ואין כשר אלא שנקרא סתם. ודברים שנשתנה שמן אין אנו יודעים אותן אלא זה רבותינו הודיעונו שלא נשתנו שמן ובשמועה באלו טריפות (חולין סב, א) בתורין של רחבה.

בעל הפירוש בא להסביר מדוע לא חשיבי "אסא מצראה" שם לווי, וע"ז מביא דברי אב"י שנאמרו לגבי "מרירתא דאגמא" שאין לפוסלו משום שם לווי משום שלא נשתנה שמו קודם מתן תורה, וא"כ ה"ה גבי "אסא מצראה". תירוצו זה הוא כמוכח לרווחא דמילתא שכן בגמ' גופה שאלו "ואימא הכי נמי" ותירצו "עץ עבות אמר רחמנא מכל מקום". ביחס לזיהויו של בעל הפירוש, אין לנו שום סיבה ליחסו לרבנו חננאל, אחר שהמעתיק מעיד שמצאו כתוב בשולי הגליון, ולכן לא מן הראוי נעשה בפר"ח הנדפמ"ח שהשאירו את הקטע בפנים, אגם שהביאנו באות קטנה. גם מה שהעתיקו את הפירוש לדף יג, א, אינו מדויק, שכן הפתיחה "השיב אב"י במרירתא דאגמא" מוכיח שלא נכתב לפרש את מימרא דאב"י שבדף י"ג אלא בא להסביר דבר אחר על פי דברי דאב"י, והנכון הוא כמש"כ לעיל שהוא פירוש על אסא מצראה מדוע לא חשיבי שם לווי. ¹²³⁴⁵⁶⁷ אוצר החכמה

הפירוש עצמו מוזר שכן הוא מפרש "ובאתה תורה והקפידה עליו" שזה הוא סימן ההיכר שנשתנה שמו, בזה שהתורה מזכירה את אותו המין — שאינו כשר, בשם שנשתנה ולא בשם הראשון. וכאן אני חוזר בי ממה שכתבתי להגיה בפנים הספר עמוד כה הע' *59 שצ"ל: פי' [בזמן] התורה. הגהה זו אינה אפשרית שכן בהמשך הוא כותב "ודברים שנשתנה שמן אין אנו יודעים אותן" ולכאורה לא מובן, שעל כרחינו לומר שאנו יודעים על אזוב יוני ורומי ומדברי, שנשתנו שמותן קודם מתן תורה, שלולי כן לא היינו פוסלים אותן? אכן בעל הפירוש שמפרש "ובאתה תורה וכולי" שנקרא בתורה כשם השני, לכן אינו יכול לפרש שאיזוב יוני וכדומה, הנה נשתנה שמותן, שהרי לא נזכרו בתורה כשם השני.

7. לה, ב: ניטלה פיטמתו, חוטמו של אתרוג ושושנתו. דגרסינן בירושלמי (פ"ג ה"ו) פיקא. נקלף וכו'.

ובסוף הסוגיה בדף לו, א: ניטלה פיטמתו, נראין הדברים שהוא דד של חוטם, כפיטמא של דד, כדתנן (עוקצין פ"ב מ"ג) פיטמא של רמון וכו'.

הנה לפנינו פירוש כפול בזהות הפיטמה, והפירוש השני מופיע שלא במקומו ונוסף בתחלתו "נראין הדברים". ביחס לזיהוי הפירושים לרבנו אין להטיל ספק שכן תוכנם הובאו בהל' לולב להרמב"ן בשם רבנו, והפירוש השני העתיק הערוך בשמו מלה במלה. ברור שהפירוש השני לא נכתב תוך כדי רצף הפירוש לסוגיה, יש להניח שהפירוש נכתב בטקסט נפרד ובשלב מסוים שולב ע"י מאן דהו בגוף הפירוש. השערה זו תתחזק מהעובדה שבעל הערוך שהביא מפירוש רבנו למסכתן כשבעים קטעים העתיק את כולם בסתם חוץ מפירוש זה שהביאו בשמו, דבר המלמד שקטע זה לא היה לפניו יחד עם רצף פירושי רבנו למסכתין והוצרך להביאו בשמו.

8. מה, א: ותנא רבות ארוכות גבוהות י"א אמה כדי שיהו גיהות על המזבח אמה. פירוש גיהות יהו גחונות, כמו גחונות. ואמרינן וכו'.

מוריה, שנה עשרים ואחת, גליון ג—ד (רמג—רמד), טבת תשנ"ז

בסיום הקטע נוסף: פירוש גוהות נוטות. כגון (תוספתא מועד פ"א) מי שהיה כותלו גוהה סותרו ובונה, ופירוש גוהה נוטה והוא קיר נטוי (תהלים סב, ד).

לפנינו פירוש כפול למלה "גיהות". הפירוש הראשון בא בשילוב עם הרצאת תוכן דברי הגמ' והפירוש השני בא בנפרד בסוף הענין ולא התחדש בו דבר. בפירוש השני יש כפילות תמוהה "פירוש גוהות — ופירוש גוהה". אמנם ברור שהמשפט "ופירוש גוהה נוטה והוא קיר נטוי" הסבר הוא על הגוהה שבתוספתא, וא"כ יש להסיק שהפירוש המקורי נכתב כדי לבאר את הגוהה שבתוספתא במוע"ק, ומשם הובא כדי לפרש את "גוהות" שבסוגיין והוסיפו לה מלות מפתח "פירוש גוהה כגון". (א"צ לזה אלא ראייה היא מלשון כותלו גוהה, ששם וודאי פי' גוהה נוטה וה"ה כאן. י. לוי).

קשה להחליט איזה מהפירושים המקורי ואיזה הנוסף במאוחר — אם בכלל.

^[אוצר החכמה]

9. מת, ב: ואמרין אפילו תימא רבנן חמרא סמיך מיא קליש. דגרסינן בירושלמי [הוון] בעיין מימר מעובה למים מידק ליין זה ירושלמי בהיפוך מסוגיא דשמעתין דאמר ר' יונה בשם ר' מאיר נקב שאינו מוציא מים וכו'.

^[מבדק]

המלים המודגשות אינם מופיעות בכת"י מהגניזה, גם הלשון בהבאת הירושלמי "דגרסינן" בירושלמי, משמעו סייעתא ולא סוגיה הפוכה. פשוט שהערה היא מאחד הלומדים שרשמה בשולי הגליון והכניסה המעתיק בפנים. ובעיקר הדבר ראה בפנים שם הע' 26.

10. נא, א: אמר ר' פפא עיקר שירה בפה או בכלי תנאי היא, דתנן בערכין פרק שני עבדי כהנים היו דברי ר' מאיר, ור' יוסי אומר משפחת בית הפגרים כו', ר' חנניה בן אנטיגנס אומר לויים. מאי לאו בהא פליגי דמאן דאמר עבדים היו פי' אלו המכים באבוב קסבר עיקר שירה בפה והלויים הם משוררים. פי' ואלו המכים באבוב אף על פי שהן עבדים הותרו שהרי אין הסמיכה עליהן. ומאן דאמר לויים היו, קסבר עיקר שירה בכלי לפיכך לויים היו. ותסברא דבהכי פליגי, אי הכי ר' יוסי דקתני כשרין היו מאי קא סבר כו' כמו שהוא מפורש בערכין פרק שני.

שני פירושים אלו אינם מופיעים בכת"י הגניזה גם מבחינת צורתם אפשר לזהות שלא באו מעור אחד עם עיקר הפירוש. שכן המלה "פירוש" שבפירוש השני מופיע תוך כדי ההסבר, והיה צ"ל: והלויים הם המשוררים ואלו המכים וכו'.

11. נו, א: ותלמודא דלחם הפנים חלק כחלק יאכלו, השוה בין אכילה לעבודה, מה עבודה פי' עבודה של אמורי הרגלים שאמרנו בה שכל המשמרות שוין בחילוקה (הן) [כן] חלק אכילת לחם הפנים כולן לוקחין ממנו ובא בכל אות נפשו אף אכילה כיוצא בה.

הנה לפנינו פירוש על הדרשה כולה, ומיקומו אחרי המילים "מה עבודה" צריכה תלמוד. ברור שהפירוש לא נכתב תוך כדי הרצאת הדרשה, אלא הוספה היא מבחוץ,

מוריה, שנה עשרים ואחת, גליון ג—ד (רמג—רמז), טבת תשנ"ז

והסופר או כל אחראי אחר על מלאכת השיבוץ, ראה שהפירוש מתחיל עם המלה "עבודה" סבר שהוא מתייחס רק לקטע הזה והביאו מיד אחריו.

בפר"ח הנדפמ"ח הוכנס המשפט האחרון בסוגריים עגולות כך: (ובא בכל אות נפשו אף אכילה כיוצא בה). מחיקה זו נעשתה ללא תיאוריה על סיבת השתרבותן של המלים המיותרות כביכול, וכלל גדול הוא במלאכת ההגהה שלא להגיה מסברא עד שימצא השערה על סיבת הטעות ומקורו.

12. נ, א: מתני' חל [יום] אחד להפסיק בינתים כו' (פיס') [פירושו] אחד מימי ^{הזמן החסר} (חל יום) [יום חול] להפסיק בין יום טוב לשבת וזהו בינתים כאשר פירש הנה והוא המביא לידי עיכוב כו' עד המתעכב נוטל (פי) שנים. פי' כגון שחל יום טוב האחרון להיות בחמישי בשבת וכו'.

הנה לפנינו פירוש הקוטע את ציטוט לשון המשנה, וכפילות במלה "וכולי". כפילות זו קורה ע"י שהסופר מעתיק פירוש משולי הגליון וכשחוזר להעתיק את הטקסט הבסיסי, חוזר הוא לפעמים בטעות על מלה ושתיים ממה שכבר העתיק לפני הפירוש. הפירוש מוכיח גם מתוכו שלא מדברי רבנו הוא, שהכוונה במלים "כאשר פירש הנה" כאשר פירש רבנו חננאל להלן בהמשך.

13. נ, ב: ואמרינן לימא ליה משמר היוצא למשמר הנכנס נחלוק אלו י"ב חלות שש שש, וכן בשבת הבאה תחלקו אותם עם המשמר הנכנס שש שש. ^{הנכנס} וזהו פירוש דל בדל. פירוש לישנא קלילא הוא מן דילי ודילך כלומר לא תיסב דילי כי היכי דלא לישקלן בשבת הבאה דילך. ודחינן וכו'.

פירוש זה לא מופיע בכת"י הגניזה וגם לא בערוך ע' דל ג שהעתיק לשון רבנו. יש להניח שפירוש זה אינו לרבינו, וכנראה שפירוש הוא מאחד הלומדים שרשמה עה"ג. גוף הפירוש דחוק ויותר נראה כפרש"י שם.

14. להלן ציונים למקומות נוספים בהם קיימת סבירות שהפירושים הוכנסו לתוך הטקסט ע"י המעתיקים.

א. בדף יב, א: ד"ה חבילי קש וכו' פירוש חוטט וכו' עיי"ש שהפירוש קוטע את מרוצת העתקת לשון הגמ' וגם שבגינה הוכפלו המלים "החוטט בגדיש".

ב. בדף כא, א: כמלוא אגרוף שהוא יותר מטפח, כדכתיב באבן או באגרוף. המובאה מהפסוק בא לבאר את האגרוף הנזכר ולא להביא ראיה על גודלו, ונראה שנכתב במקורו עה"ג עם סימון על המלה "אגרוף".

ג. בדף מד, א: ועל זה הפסק על שמועה זו קבלנו. כפילות לשון הוא, וכבר שיערנו בהע' שם מס' 25 שצ"ל "פסקא" וציון מקום הוא לאחד המעתיקים להכניס שם את הפירוש.

ד. בדף כ, ב: די יהא קרורא עייל, פי' מן קדר הלכתי בלא חמה. מחמת זרות הפירוש (ראה בהע' שם מס' 32) הקיפוהו מגיהי ד"ו בסוגריים, לומר שלא יצאה מפי רבנו.

ה. אציין למקום נוסף שהובא פירוש גאון שלא במקומו בדף טז, א (הע' 26) ד"ה פירש גאון.

15. להלן רשימה של 5 מקומות בהם מופיעים פירושים בלי "דיבורי המתחיל" מלשון הגמ' שעליו נסוב הפירוש. י, ב הע' 10. כא, ב הע' 21. כב, ב הע' 48. כד, א הע' 70. מח, ב הע' 9.

תופעה זו נובעת בדרך כלל מתוך נוהג הנפוץ בין המעתיקים להשמיט את הנראה להם מיותר, ופעמים שהיו משמיטים את הציטוטים מלשון הגמ' וכשהיו מגיעים למלה "פירוש" היו מעתיקים אותו כמות שהוא. נוהג זה נראה בעליל בהשוואה בין כתב היד לקטעי הגניזה. יתכן גם שתופעה זו היא תוצאה של העתקת הפירושים ממקומם.

16. להלן רשימה של קטעי ירושלמי שהובאו שלא במקומם המתאים; ה, ב הע' 93. כז, א הע' 100. לב, ב הע' 73. ובמקום אחד הובא חסר בתחלתו בדף לד, ב הע' 15. תופעות אלו יש בהם להצביע על חוסר מקוריות במיקומם של הקטעים בגוף הפירוש.

17. להלן שתי דוגמאות על משמעותם העיונית של שאלת מיקומם של קטעי הירושלמי בפירושי ר"ח.

א. מב, א: מתני' מקבלת אשה מיד בנה וכו' כלומר אפילו אשה שאינה בת נטילת לולב והייתי אומר אסורה לטלטלו, קמ"ל וכו'. ומחזרתו למים בשבת ולא גזרינן משום השקאת זרעים. ירושלמי תני מטלטלין עצי בשמים להריח בהן לחולה בשבת. רבנן דקיסרי אמרין ערבה מותר להניף לחולה בשבת. ר' יהודה אומר בשבת מחזירין ביו"ט מוסיפין וכו'.

לשון הירושלמי סוכה פ"ג סוף הי"א: כך היה המנהג בירושלים אדם הולך לביה"כ ולולבו בידו וכו' הניחו בארץ אסור לטלטלו. א"ר אבון זאת אומרת שהוא אסור בהנייה. תני מטלטלין עצי בשמים להריח בהן לחולה בשבת רבנן דקיסרי אמרין ערבה מותר להניף בה לחולה בשבת.

אוצר החכמה

בפשוטו מתפרשין דברי הירושלמי כפירושו של הקה"ע שם דר' אבון מוכיח שהלולב הוקצה למצוותו ואסור בהנייה אחרת, שאל"כ מדוע אסור בטלטול בשבת הרי תורת כלי עליהם. ולזה מביא הירושלמי את הברייתא שמותר להריח עצי בשמים ולהניף ערבה בשבת. וחולה לאו דווקא אלא שדברו בהווה — ראה בבלי ביצה לג, ב ורמב"ם פ"א מהל' שבת ה"ח. אמנם אם נדרוש סימוכין ומקוטעין במובאות מהירושלמי שבפירושי ר"ח, הרי מהא שהעתיק מהירושלמי רק את הברייתא דעצי בשמים בלי מימרא דר' אבון מבואר שפירשה כענין בפנ"ע. וממה שהביאה אמתניתין דמקבלת אשה מיד בנה דאיירי בה לענין דין טלטול הלולב בשבת, מוכח שפירש דברי רבנן דקיסרי בערבה של מצוה ולענין טלטול בשבת ויו"ט. וכדי שלא יסתור לדברי הירושלמי שם שאסורים הם בטלטול צריכים אנו לפרש דרבנן דקיסרי לא התירו לטלטל ערבה אלא לצורך חולה דווקא, אבל בסתם אסורים בטלטול. — ברייתא דעצי בשמים נשנית בתוספתא שבת פ"ו: מטלטלין עצי בשמים

מוריה, שנה עשרים ואחת, גליון ג—ד (רמג—רמד), טבת תשנ"ז

להניף ולהריח בהם לחולה, והסמיכו לה דברי רבנן דקיסרי בענין הנפת ערבה לחולה הדומה לה, אף שענינם חלוקים. גם יתכן דעת הירושלמי שלא הותרו עצי בשמים אלא לחולה דווקא ומשום גזירה שמא יקטום. וזהו שהסמיכו רבנו למשנתנו שמבואר בה שהתירו לטלטל את הלולב ולהחזירו במים כדי שלא יכמוש. וזהו כדעת הרשב"א בתשובה ח"ד סי' עג עיי"ש. אבל מרש"י כאן ד"ה קמ"ל משמע דלולב כלי הוא ואין בו איסור טלטול כלל. והנה לפ"ז יתפרש לכאורה גם דברי ר' אבון "אסור בהנייה" בענין טלטול, ויש למצוא דוגמאות לשימוש בלשון זה על טלטול. (וראה שבה"ל ס' שסח).

ב. מא, ב: ואסיקנא כי הא דאמר רבא הילך אתרוג זה במתנה על מנת שתחזירהו לי, החזירו יצא, לא החזירו לא יצא. ירושלמי (פה סה"י) רב יעקב ^{מורי הור"ר חכמת} בר נחמן הוה יהיב אתרוגא לבריה, הוה אמר ליה לכשתזכה בו ובמצותו תחזירהו לי. וכן הלכה.

כבר כתבתי בפנים בהערות לשם שאם נדרוש סמוכין במובאות הירושלמי שבפירושי רבנו, יש ללמוד מדכתב רבנו את פסק ההלכה שמתנה ע"מ להחזיר שמה מתנה אחרי המובאה מהירושלמי, שהוא שפירש את הירושלמי מאותו ענין ובבנו גדול איירי. וכ"ה במאירי ^{מורי הור"ר חכמת} בשם קצת רבנים. ודלא כדעת העטור (דף צב) דבבנו קטן איירי ובגדול לא היו צריכים להתנות בפירוש.

18. להלן רשימה של תיקונים והשמטות שנפלו בספר פירושי רבינו חננאל למסכת סוכה — הוצאת מכון לב שמח ירושלים תשנ"ד.
א. עמוד מ טור ב: ר' אליעזר אומר אם אינה מקבלת טומאה [מסככין בה]. — כבר צויין בהע' לשם מס' 35 שלשון זה בלי הסיום "מסככין בה" נמצא גם בלשון רבנו לעיל טז, א. פשוט שאין לתלות את החסרון בשניהם במקריות, ואם כך הוא לשון רבינו אין לשנותו.
ב. עמוד מד טור א: שנמצא מחזיק הסכך (אלא דר' יהודה) בדבר שאין לו קבע. ובהגהה לשם: המוקף נראה מיותר. — אין כאן מקום ליתור אלא שיבוש הוא, שהרי אליבא דר"י איירי שם. היותר נראה הוא לתקן "אליבא" במקום "אלא" וכמוצע בהע' לשם מס' 27.
ג. עמוד מז בהע' 68 נשמטה ביאורו של חכ"א וצ"ל כך — לפני הסוגריים המרובעות:

ובביאור הדבר טען ידידי ש. ברטלר דהנה ראינו לעיל הע' 63 דרבנו מפרש שתולה את התרומה במה שישאר בשולי הנוד, ומפרש רבנו שלמ"ד יש ברירה הברירה הוא בשעה ששותה שכל מה ששותה מתברר כי זהו החולין והתרומה הוא במה שנשאר, וכשנקרע הדוד ונשפך היין שאין הנשאר במקום מסוים שנוכל לומר ששם הוא התרומה, א"כ שוב ליכא למימר ברירה ונתבטלה ההפרשה.
ד. עמוד סב טור א: ואמר שמואל הלכה כר' טרפון דאמר באמה בת ה' [ולמעלה אמר שעור הדס וערבה ג' טפחים]. ובהערה שם שתוקן עפ"י פ' קדמון. — יש לציין למאמר "על פירוש קדמון למסכת סוכה" ברבעון צפונות גליון יח, שם נתברר שקטע זה אינו מפירוש ר"ח ולכן יש למחוק את ההוספה הנ"ל.

ה. עמוד סב טור ב: פירוש אמה (כ) שאמר תנא קמא שיעור הדס וכו'. — הנכון הוא ללא התיקון ומובנו פשוט, "כשאמר" ת"ק כך וכך "השיב ר' טרפון" כך וכך.

ו. עמוד סח הע' 37: השווה רי"צ"ג וכו' האיי פטמה של אתרוג עם החוטם הוא (וכלפי לוקט וכפטמה של דד). — הלשון מובן וא"צ במחיקתו.

ז. עמוד עד הע' 3א: א"ה ראיתי לנכון להעתיק כאן פי' ר"ח לענין זה כפי ^{אוצר החכמה} שהוא נמצא לפנינו בכת"י בריטוש מוזיאון וכו'. — בכת"י הנ"ל אין דבר חדש שכן אותו לשון (בשינויים קטנים) נמצא גם בספר המנהיג והוספת פירוש הוא על דברי הר"ח. המקור לשניהם הוא כנראה ספר העתים לר"י ברצלוני ואכמ"ל.

ח. עמוד עט טור ב: אמר ר' אלעזר אין שביעית מתחללת אלא דרך מקח. — בכתב היד כתוב "מקחן" וכך צריך לומר.

ט. עמוד עט הע' 61: השווה דעת הרמב"ם בפיה"מ מע"ש פ"ד מ"ב (מהדורת קפאח שם הע' 5). — יש להוסיף שדעה זו כתב הרמב"ם "במהדורה קמא" לבד והביאו הרב קפאח בהע' שם.

י. עמוד פד טור א: אמאי אין הלולב ניטל בשבת (ב)[כ] שאר הימים בביתו. ^{א"ח"ח 1234567} — תיקון זה הוא חסר תבונה ואינו נכון.

יא. עמוד פט טור ב: פי' כשר לי ליהנות מאותן (הכרמים) [הזיתים] שנתקשקשו בשביעית. תיקון זה נעשה ע"פ מש"כ שם בהע' 62 מהערוך ומלשון רבינו לעיל. — אין בדברי רבינו לעיל שם שיזכיר ששאל על הזיתים ואין בנוסחת הערוך עדיפות על פני נוסח כתה"י, ואדרכה מסתבר יותר כפי הנוסח שבכתב היד וכמש"כ בהערות שם.

יב. עמוד צח טור ב: ניסוך המים כיצד כו' פירוש [מנא הני מילי] המים שאתם שואבין וכו'. — אין בתיקון כדי להשלים את החסר, ועכ"פ יש לשים את התיקון לפני המלה "פירוש".

יג. עמוד קיד טור א: הובאו שתי נוסחאות מקבילות מכת"י הגניזה. — אחר העיון צריך לתקן ע"פ כתי"ב ב כך: יום טוב אחרון לאחריה היינו שבת שבתוך החג.

יד. עמוד קט: ופרקינן הא דאמר ר' זירא דברי הכל היא ליתא, אלא מתני' דהתם אחרים היא דלית להו דחויים, [נ"א: ופריק כי מקלע ר"ה בע"ש אתי יוה"כ באחד בשבת ודחינן ליה. ה"נ כי מיקלע ברביעי אתי יוה"כ פ בע"ש. ומתני' דהתם אחרים היא דלית ליה דחיותא]. ובהע' שם מס' 34א: [עפ"י המפרש להל' קדה"ח פ"ז ה"ז בשם ר"ח]. — אין כאן נוסח אחר אלא צירוף קטעים מתוך פר"ח. כפי שנראה בעליל שמהמלה "ופריק" עד המלה "בערב שבת" נמצא בפירוש רבנו בעמוד קח. והמפרש הזה ליקט מלשון רבנו את הנוגע לענינו.